

plantæ quam physicæ atomi, animalis quàm plantæ, et hominis quàm animalis, præsertim animalis inferioris, in quo individualitas et organismus ipse habent quid satis vagum et minùs definitum. — Idem porrò diceres de variis individuis unius ejusdemque speciei. Quapropter ens maximè perfectum debet etiam esse maximè determinatum, et ab omnibus distinctum. Ita se habet Deus, quem diximus esse ipsum ens subsistens. Unde in eo *realitas* non pugnat cum *ideali*; quin etiam ejus realitas ideale perfectissimum comprehendit, cum omnem perfectionem eminenter amplectatur (1).

155. **Corollarium.** Deo attribuenda est *personalitas*, et quidem perfectissimè (2). Probatur quia Deus, ex dictis, est *substantia completa, sui juris, intellectu ac voluntate fruens.*

## CAPUT II

### DE ERRORIBUS ADVERSUS NATURAM DEI

Errores adversus naturam divinam sunt *pantheismus*, *polytheismus* et *manichæismus* seu *dualismus*.

#### ARTICULUS I

##### De pantheismo.

Dicendum est 1° de illius notione ac variis formis; 2° de illius refutatione.

(1) Appositè D. Thomas : « Aliquid dicitur determinatum dupliciter; » primo modo, ratione *limitationis*; alio modo, ratione *distinctionis*. « *Essentia autem divina non est determinata primo modo, sed secundo modo.* » (*Quodlib.*, 7, a. 1, ad 1).

(2) « Quia in comædiis et tragædiis repræsentabantur aliqui homines famosi, impositum est hoc nomen *persona*, ad significandum aliquos di-

#### § I. — De notione et variis pantheismi formis (4).

156. Pantheismus, ex vocibus græcis  $\pi\acute{\alpha}\nu$ , Θεός, *omne Deus*, est error eorum qui dicunt *unicam in mundo substantiam esse, eamque divinam, quæ sese manifestat et evolvit sub variis formis quas in mundo cernimus.*

157. Duplex pantheismi *species* distingui potest, alia quidem *mitior*, alia autem *rigida*.

1° Juxta pantheistas mitigatos, duæ sunt admittendæ *realitates*, sic tamen unitæ ut imperfectè distinguantur, nimirum Deus et mundus. Huic systemati nomen est *emanatismus*, quoniam mundum habet ut quamdam emanationem divinæ substantiæ. Quod systema tenuerunt Scotus Erigenes, Amalricus Carnutensis, David de Dinan, Jordano Bruno, quorum placita sigillatim exponenda non ducimus.

2° Pantheismus *rigidus* unicam admittit *realitatem*, nomine *Absoluti*, cujus varia entia cum spiritualia, tum materialia varias exhibent manifestationes aut formas. Porrò hujusmodi pantheismus duplex distinguitur. Alius enim *idealisticus* est qui soli enti divino realitatem tribuit, entia autem mundana habet vel pro figmentis merè subjectivis, vel pro ideis seu cogitationibus divinæ substantiæ sese ad extra *evolventis*. Sic juxta plerasque indorum philosophorum sectas, solus Brahma reipsa existit, homo verò ad hoc tendere debet ut illi se arctissimè uniat, imo agnoscat se cum illo esse identicum. — Hanc pantheismi formam tenuit schola *eleatica*, cui adhæsit etiam schola *neoplatonica*. Huic verò Fichte Schelling et Hegel, ut mox ostendemus, absolutam formam imposuerunt.

Pantheismus autem *realisticus* vel etiam *naturalisticus* in *Naturâ* præsertim reponit realitatem, Deumque inducit vel

gnitatem habentes. Sed dignitas divinæ naturæ excedit omnem dignitatem, et secundum hoc maximè competit Deo nomen personæ. » (S. Th., 1<sup>a</sup>, q. 29, a. 3, ad 2).

(4) Cf. *Histoire de la Philos.* 1<sup>e</sup> part. c. 1; 2<sup>e</sup> part. c. 2, XII<sup>e</sup> siècle. n. 3; 3<sup>e</sup> part., c. 3, n. 4.

ut animam mundi, vel ut formam ejus *abstractam*. Sic stoici adspectabilem hunc mundum *corpus* Dei, Deum verò *animam* mundi esse volebant. — Hujus tamen pantheistici systematis præcipuus fautor fuit Spinoza. Quo docente, substantia est *ens quod per se subsistit et per se concipitur*; hæc porrò duobus gaudet attributis, nimirum infinita *cogitatione* et *extensione*, quæ dum sese evolvunt, gignunt entia mundana sive spiritualia, sive corporea.

158. Interim præstat exponere systemata philosophorum germanorum, quæ licet absurda, non mediocrem famam nec mediocrem influxum habuere in philosophiam nostri temporis.

Isti porrò explicare præsertim conantur *transitum subjecti cognoscentis ad objectum cognitum*, qui fieri posse non videbatur juxta principia Kantii, eorum magistri. Quisque ad finem eundem devenit, etsi diverso principio innixus.

159. Fichte decrevit *solum subjectum* cogitans existere, et ex variis illius *evolutionibus* enasci omnia, quæ nil aliud sunt nisi varia *phænomena* subjecti cogitantis sive τὸν ego. Sed τὸ ego in triplici momento spectari potest: siquidem primò, vi activitatis spontaneæ et necessariæ seipsum *ponit* et evolvit sine ullâ sui conscientiâ; unde vocatur τὸ ego *purum*. — Mox tamen vi propriæ essentiæ in seipsum *reflectitur*, et advertit remanere partem quamdam *idealis* infiniti quam nondum perficere valuit, quæque ei occurrit velut objectum suæ cognitionis, sive τὸ *non ego*. — In tertio verò momento, habetur synthesis τὸν ego, et τὸν non ego; τὸ non ego non reipsa differt a τὸν ego, sed est ideale ab ipso conceptum, nondum plenè effectum.

160. Schelling principium *omnium* rerum reposuit in realitate quadam *objectivâ*, quam nomine *Absoluti* appellavit. Porrò, Absolutum non est τὸ ego, nec τὸ non ego, præ se fert in suo indifferenti sinu identitatem objecti et subjecti, τὸν ego et τὸν non ego, ordinis idealis et realis, cognitionis et existentiae, unitatis et multitudinis, materiæ ac formæ. Ut enim quantitas quævis, per seipsam multiplicata, non mutat naturam, ita etiam Absolutum idem sibi remanet sub variis

formis et conversionibus quas successivè induit sive in ordine *ideali*, sive in ordine *reali* et *objectivo*.

161. Hegel ratus est ex Absoluto *objectivo* non faciliùs educi posse *subjectum* cogitans, quàm *objectum* ex *subjecto*; unde principium omnium voluit esse neque *subjectum* cognoscens, neque *objectum* cognitum, sed *medium* aliquid omnino indeterminatum, quod vocat *Ideam*. Idea hæc est *idea entis in genere*, ad quam omnes *ideæ* resolvuntur.

Ens autem, prout rebus ipsis inest, sub formis *correlativis* simul et *oppositis* occurrit; v. g. finitum et infinitum, spirituale et materiale, unum et multiplex, se invicem supponunt simul et excludunt. Hinc sequitur ens, in seipso consideratum, nullâ ex iis notis indui, sed esse quid ita *indeterminatum*, ut nec substantia sit, nec accidens, nec finitum, nec infinitum, nec unum, nec multiplex.

At ens sic indeterminatum nulloque insignitum caractere, nihilo simile est; nec tamen est nihilum absolutum, quum in *potentiâ* sit ad *omnia*, et ex eo omnia fieri possint. Hoc est τὸ *fieri*, quod Hegel *Ideam* vocat, et ex cujus *evolutionibus* gignuntur omnia.

Porrò *evolutiones* istæ triplici *momento* continentur: in 1º quidem, *Idea* determinatur in ordine *ideali*; hinc *principia abstracta*. — In 2º, manifestat se in *naturâ*, et ea omnia gignit quæ in mundo cernere est. — In 3º demum, determinatur sub ratione *spiritûs*, et gignit Anthropologiam.

## § II. — De falsitate pantheismi.

162. Assertio: *Pantheismus, quocumque modo propugnetur, est systema perabsurdum.*

1º *Falso innititur fundamento*. Nam pantheismus Spinozæ totus statuitur in gratuitâ et falsâ definitione substantiæ, quam in Ontologiâ (n. 127) jam confutavimus. — Pantheismus autem germanorum philosophorum fundatur in impossibilitate explicandi *transitum* ex *subjecto* cognoscente ad *objectum* cognitum. Porrò transitus ille satis explicatur in Anthropologiâ, ubi de sensitivâ et intellectivâ cognitione.

2° *Adversatur experientiae et conscientiae testimonio.*

Experimur enim corpora extra nos posita existere, quæ in nos et etiam *contra* nos sæpè agunt. Porrò varia ea corpora *substantiæ* sunt, quum non in nobis, verùm in seipsis existant et ex seipsis operentur. — Intimè quoque sentimus nos propriâ conscientia, propriâ individualitate et personalitate instrui, ac propriarum auctores esse operationum. Itaque quisque nostrum substantialitatem propriam vindicat sibi, ac proinde multiplex in mundo existit substantia tum corporea, tum spiritualis.

*Confirmatur*, quia experientiâ teste, varia entia mundana diversas omnino habent affectiones, suasque res agunt independenter ab invicem, ut notat Lepidi: « Quoad *esse*, quoad *operari*, quoad *pati*, una res corporea ab alterâ prorsus est *independens*; una nascitur dum altera moritur, una movetur dum altera quiescit, una calefit dum altera frigescit, una describitur ut circulus, altera ut quadratum; plerumque simul dum unum animal unâ sensatione afficitur, alterum animal omnino contrariâ tenetur; quæ omnia apertè demonstrant non unam eandemque numero esse substantiam corporalium. » (*Cosmol.*, l. II, sect. 1<sup>a</sup>, c. 2, n. 2). Porrò idem omnino diceres de variis hominibus, in quibus non minor apparet diversitas et independentia.

3° *Adversatur rationi.* — Enimvero ex uno eodemque ente ac principio diversa et opposita educit attributa, v. g. cogitationem et extensionem. Imo verò non admittit realem distinctionem inter ordinem idealem et realem, subjectum et objectum, cognoscens et cognitum, unitatem ac multitudinem, contingens ac necessarium, immutabile ac mutabile, malum ac bonum; unde pessumdatur ipsummet principium *contradictionis*, quippe docetur contrariorum identitas sicque omnis periit certitudo.

4° *Aliud non est nisi larvatus atheismus.* Probatur quia Deus est ens supremum, absolutè necessarium, infinitè perfectum, spirituale, immutabile, distinctum a mundo, mundique causa. Porrò pantheismus his omnibus notis Deum spoliât. Nam quotquot sunt pantheismi fautores, Deum a

mundo non secernunt, et Eum faciunt spiritualem simul et extensum, necessarium et mutabilem, subjectumque infinitis transformationibus. — Alii cum Schelling, fingunt Deum indeterminatum, absolutum simul et formis contingentibus innumeris vestitum. — Alii, ut Hegel, Dei nomine audiunt ens quoddam *potentiale*, non *reale*, non in *actu*, sed in *fieri*. — Demum, juxta multos, Deus existit primum ut *natura cæca*, donec tandem in homine adquirat conscientiam sui; unde homo ipse Dei loco subrogatur. — Sed placita ista, si Dei nomen servant, ejus tamen naturam ac proinde realitatem de medio tollunt.

5° *Hominis naturam ac morum vim evertit.* Homo enim quem pantheistæ Deum faciunt, caret jam *personalitate*, libertate et immortalitate, cum necessitate naturæ agat nec sit aliud ac fugax et peritura manifestatio Absoluti sese multifariam explicantis. Insuper, *omnis* actio humana habenda est ut sacra, cum sit divina, ideoque nulla realis distinctio vigere potest inter unius hominis vel diversorum hominum actiones, quantumvis diversæ sint et oppositæ.

Facilè præterea inducetur *socialismus*, et varii homines sicut et omnia bona transferentur ad *Statum*, ut volebat Hegel; Status verò divinæ substantiæ vicem gerens, *hominibus et rebus*, pro suo beneplacito, uti poterit et abuti (1).

163. *Obj.* Præter infinitum nihil existere potest. Atqui Deus est infinitus.

*R. dist. maj.* præter infinitum existere nequit aliud ens infinitum, *conc.*; finitum *neg.* Si enim Deus, quatenus infinitus, excludit aliud infinitum, non tamen excludit aliud ens finitum, quod indifferenter existere potest vel non existere.

(1) Varias pantheismi formas reprobavit concilium Vaticanum: « Si quis dixerit unam eandemque esse Dei et rerum omnium substantiam vel essentiam, anathema sit. — Si quis dixerit res finitas, tum corporeas, tum spirituales, aut saltem spirituales, a divinâ substantiâ emanasse; aut divinam essentiam sui manifestatione vel evolutione fieri omnia, aut denique Deum esse ens universale seu indefinitum, quod sese determinando constituat rerum universitatem in genera, species et individua distinctam, anathema sit. » (*De fide cathol.*, can. 3 et 4).

**164.** *Inst.* 1° Si præter Deum ponitur aliqua substantia vel finita, Deus ab eâ distinguatur, et proinde limitetur necesse est, quum non habeat quæ insunt isti substantiæ.

*R.* Deus non habet quidem *formaliter*, et, ut ita dicam, *materialiter*, quæ habet substantia finita, sed habet *eminenter*; et propterea, sic ab eâ distinguitur, ut minimè limitetur, maximè cum ea sit et pendeat ab Illo.

**165.** *Inst.* 2° Si alia ponuntur entia realiter a Deo distincta, ei *superadduntur*, sicque est plus entis, quàm solo Deo posito. Sed repugnat infinito addi aliquid.

*R.* Adest plus entis *extensivè* seu *numericè, conc.; intensivè* et quoad *perfectionem, neg.* « Cum Deus sit ipsa essentia Bonitatis, omnia autem alia bona per *participationem*, ex nullius boni additione fit Deus magis bonus, quia cujuslibet rei alterius bonitas continetur in Ipso. » (S. Thom., *Qq. dispp. de malo*, q. v, a. 1, ad 4). Creatio igitur, in nostrâ sententiâ, tendit ad *manifestationem*, non autem ad *augmentum* divinæ Bonitatis.

## ARTICULUS II

### De polytheismo.

**166.** *Ejus notio.* Polytheismus est error quo plures dii admittuntur, sed numero indeterminato. Porrò error iste apud multas gentes olim viguit, multasque habuit *species*, prout cultus divinitatis dæmonibus, hominibus, astris, animalibus aut plantis exhibebatur; hinc dæmonolatria, anthropolatria, sabœismus, zoolatria et fetichismus.

**167.** Polytheismi *causæ* fuerunt morum corruptio, inordinatus amor carorum, effrenatus sensibilibus rerum appetitus, ignorantia virium naturæ et inepta admiratio; unde iis quæ majora videbantur, divina quædam vis attribui solebat. (Cf. S. Th. 2<sup>a</sup> 2<sup>a</sup>, q. 94, a. 1-4).

**168.** *Ejus intima natura.* Lamennais dixit polytheismum crimen fuisse *voluntatis*, non autem errorem intellectûs. At perperam; siquidem cultus ipse et amor gentium in suos

deos testatur apertè illarum fidem ac persuasionem. Hinc in Scripturâ sacrâ polytheismus vituperatur tanquam rudis error et supinus. (*Sapient.*, c. XIII-XVI).

**169.** *Polytheismus non fuit perpetuus.* Non enim ante diluvium originem duxit; et prima gentium fides unum Deum colebat; id ostendit de Chaldeis Berosus, de Phænicibus Sanchoniaton, de Ægyptiis Robiou (*Science cathol.* nov. 1891); de Indis Lenormant (*Histoire anc.*); de Sinensibus M<sup>sr</sup> de Harlès (*Religions de la Chine*); de Græcis Plato et Plutarchus, de Romanis idem Plutarchus, et alii scriptores de aliis populis. (Cf. Hooke, *Princip. relig. natural. et revel.*, t. 1, sect. 2, a. 2, et Franck, *Etudes Orientales*). — Errant igitur recentes fautores progressûs infiniti qui, ut Renan, asserunt primævos homines indulsisse *fetichismo*, cui successisset *monotheismus*, eo perfectior, cui succedere demum deberet vel atheismus, vel cultus humanitatis.

**170.** *Non fuit universalis.* Nam philosophi plerique ac præstantissimi unum reipsa Deum esse credebant; ita Anaxagoras, Socrates, Plato, Aristoteles et Tullius. Quare Antisthenes apud Tullium (*De natur. Deor.*, l. I, c. 13), dicit « populares Deos multos, naturalem unum esse. » — Hinc S. Cyrillus Alexandrinus: « Manifestum est, etiam græco « more philosophantibus, unum censi ac in confesso esse « Deum, universi conditorem et naturâ omnes superantem, « a quo facti sunt et producti ad generationem alii deinceps « dii, sub intellectum et sensum, ut ipsi loquuntur, ca- « dentes. » (*Cont. Julian.*, l. I).

Quòd attinet ad *gentes* ipsas, unius Dei fides viguit apud Hebræos; qui si identidem falsa numina coluerunt, objur-gati a Prophetis citò cultum hunc abdicavère. — Alii quidem populi plures Deos *inferiores* invocabant; unum tamen alii *majorem* et eorum *patrem* ac *dominum*, vel Jovem, vel alium esse arbitrabantur.

Quin etiam Dei nomen in *singulari* vulgus ipsum non rarè inclamabat, teste S. Cypriano: « Vulgus in multis Deum « naturaliter confitetur; cum mens et anima sui auctoris vel « principis admonetur, dici frequenter audimus; ó Deus! et

« *Deus videt; et, Deo commendo; et Deus mihi reddet.* » (*Tract. de vanit. idol.*). — Quas quidem locutiones Tertullianus vocat « testimonium animæ naturaliter christianæ. » (*Apologet.*, 17). — Item Lactantius : « Cùm jurant, et cùm « optant, et cùm gratias agunt, non Jovem, aut multos « deos, sed *Deum* nominant : adeo ipsa veritas, cogente « naturâ, etiam ab invitis pectoribus erumpit. » (*Divin. inst.*, l. II, c. 4).

Præterea, populi *generatim* varia naturæ entia non in seipsis propriè adorabant, sed potiùs quatenus referebant beneficium aliquod, vel imaginem quamdam *supremi* numinis, cui revera cultus offerebatur. Quare ipse polytheismus monothëismum *latentem* præ se fert.

### ARTICULUS III

#### De Dualismo et Manichæismo.

171. Dualismus est error eorum philosophorum qui, ut Plato ac multi veteres, *duo admiserunt principia suprema, Deum et materiam*, licèt materiam Deo plus minusve subicerent. — At Manichæismus, a præcipui sui patroni Manes nomine, eorum *est error qui duplex principium primum et summum admittunt, alterum bonum, alterum autem malum.* — Recentius Bayle exsuscitavit istud systema, ac docuit illud quidem adversari rationi, at experientia probari posse.

Porrò cùm jam dualismum indirectè excusserimus, ubi de creatione et unitate Dei, restat ut Manichæismum confutemus.

172. **Assertio** : *Manichæismus est commentum perabsurdum.*

1° *Nullo innititur fundamento*, nimirum in impossibilitate explicandi mala quæ in orbe nostro videntur, nisi a principio summè malo procedant. Porrò ut probavimus ubi de Providentiâ (n. 142) nihil vetat malum effici a causis creatis et imperfectis, Deo id certis ex causis permittente.

2° *Principium summè malum secum pugnat.* Vel enim fin-

gitur ita ex omni parte malum, ut nihil boni habeat, vel cæteris perfectionibus præditum, demptâ solâ bonitate morali. Sed neutrum asseri potest.

*Non prius*; quia cùm malum sit privatio perfectionis, principium summè malum omni perfectione, ac proinde omni realitate destitueretur. At principium cujus essentia in absolutâ privatione boni ac realitatis consistit, existentia etiam privetur oportet; siquidem existentia recipi nequit nisi in ente quodam certâ perfectione instructo.

*Nec posterius.* Nam principium summè perfectum omnia bonitatis genera præ se fert, ut ostensum est ubi de infinitate Dei. Quamobrem bonitatem etiam *moralem* habere debet, quæ manifestò ad perfectionem pertinet.

3° *Hypothesis alterius principii summè boni, et alterius summè mali non attingit finem propter quem fuit excogitata*, scilicet explicationem boni et mali existentis in mundo. Etenim, vel utrumque hoc principium viribus æquis pollet, vel principium bonum mali potentiam superat, vel bonum est imbecillius malo. — Jam in 1<sup>a</sup> hypothesi, vires utriusque principii sese mutuò rescindent; inde nihil erit in mundo neque boni, neque mali. — In 2<sup>a</sup> hypothesi, vincetur principium malum, ac proinde nihil mali accidet. — In 3<sup>a</sup> demum, vincet malum, nec quidquam boni contingere poterit.

Frustra fingit Bayle duo ista principia *fædere* convenisse, ne alterutrum a propriis effectibus impediretur. — Nam exinde utriusque imbecillitas declaratur, ac neutrum jam est summè perfectum, cum alterum ab altero pendeat ac possit limitari.

4° *Manichæismus mores evertit*; quippe quidem homines nec boni, nec mali ullius causa dici possunt, cùm omne bonum principio summè bono, et omne malum principio summè malo attribui debeat. Quocirca libertati individuæ jam habentæ laxentur; homines enim nec laude aut præmio, nec vituperatione aut pœnâ digni sunt.